

ЗАХИСНІ МЕХАНІЗМИ У МІФОЛОГІЧНІЙ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖІВ ДРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ "ЛІСОВА ПІСНЯ"

В статті аналізуються особливості міфологічної свідомості персонажів "Лісової пісні".

Духовне життя народу завжди привертало увагу дослідників. В центрі аналізу були найрізноманітніші його сторони, але найбільший акцент завжди робився на міфологію та обрядовість. Обряд (ритуал) як інсценування міфу, і міф як пояснення, обґрунтування обряду, досліджували М.Мід, Е.Тайлор, Я.Грім, А.Афанасьєв, Г.Спенсер, Р.Маретт, К.Леві-Стросс та інші відомі вчені [1:235].

Яке ж значення мали міф і обряд у житті окремої людини і суспільства в цілому? Міф у минулому був формою суспільної свідомості. Пояснюючи таємниче і невідоме доступно і зрозуміло, він виступав способом розуміння світу. Обряд же дозволяв співіснувати поряд з цим таємничим і невідомим. Разом вони, міф і обряд, будували світ навколо людини таким, яким вона хотіла його бачити, і підтримували цей образ, більше того, вони жорстоко визначали і регламентували поведінку кожного члена групи у заданих умовах. Саме знання міфів і дотримання ритуалів забезпечували ту стабільність у постфігуративній культурі, на яку вказувала Маргарет Мід [2].

Розгляд ритуалів і міфів у світі психоаналітичної теорії дозволяє виявити одну дуже важливу функцію, яку виконував ритуал. Це функція психологічного захисту. Видатний психолог Зигмунд Фройд наголошував на тому, що кожна людина має цілу систему захисних механізмів, які оберігають її від травмуючої інформації. Одним із таких механізмів є ритуалізація. Цей захист полягає в тому, що людина виробляє і виконує певну систему ритуальних дій, які, на її думку, зможуть вберегти від чогось лихого. Але виконання цих дій аж ніяк не усуває об'єктивні причини негараздів. В дійсності людина захищається від своєї безпорадності, власних тривог і переживань. Знімаючи їх, вона в деякій мірі забезпечує собі спокій і затишок. Емоційний комфорт досягається, але, на жаль, за рахунок викривлення і спотворення сприймання оточуючої дійсності.

На рівні окремої людини ритуалізація не завжди дозволяє конструктивно перебудовувати поведінку і містить значний негативний момент. Дещо інше значення має вироблення і використання ритуалів на рівні великої групи людей – племені чи народу.

Бачення світу і система ритуалів як захист від нього, властиві окремій людині, наслідувалися і закріплювалися іншими представниками групи. Ритуали ставали загальноприйнятими, а їх виконання обов'язковим. Регулятором цього процесу виступала суспільна свідомість. Громадська думка підтримувала своєчасне і правильне виконання ритуалів, і (головне!) засуджувала та карала за недбайливе ставлення до них. У багатьох випадках вона здійснювала своєрідне навіювання. Людина, яка порушувала встановлені норми, підсвідомо очікувала покарання за скоєне. Таке відчуття було для неї настільки нестерпним, що вона прагнула наблизити час цього покарання і якомога швидше звільнитися від негативних переживань. Тому вона підсвідомо будувала свою поведінку таким чином, щоб потрапити у якусь біду: все, я отримала по заслугі і тепер вільна. Але оскільки ці процеси не усвідомлювалися, то усі негаразди пояснювалися дією якихось фантастичних сил. І сама людина, і ті, хто її оточував, ще раз переконувалися, що дотримання ритуалів і обрядів має дуже важливе значення. Ритуал ставав не тільки дозволенним, а й обов'язковим захисним механізмом. Тепер він не вироблявся кожним членом групи окремо, а задавався ззовні як система дій, він не спотворював світ кожного індивідуально, а дозволяв бачити його усіма членами групи однаково. Виконання обряду не тільки забезпечувало певний комфорт, а зближувало людей, сприяло їхньому об'єднанню, згуртуванню.

Неабияке значення міф і обряд відігравали і в житті українців, для яких не так давно був характерний саме постфігуративний тип культури. Вони не просто пронизували все життя народу, не тільки були його складовою, вони ставали своєрідними віхами на життєвій дорозі. Міф і обряд (ритуал) наповнювали змістом будь-яку ситуацію і поведінку в ній. Це забезпечувало не лише захист, а почуття доцільності, немарності як поведінки у окремих ситуаціях, так і життя в цілому.

Духовний світ українського народу завжди привертав увагу етнографів, філософів, письменників. Чи не найкраще світ українців відобразила у своїх творах Леся Українка. Так, пережите і передумане в дитинстві, а пізніше переосмислене уже в дорослому віці склалося в єдиний образ і прозвучало "Лісовою піснею". Цей твір – втілення Лесею Українкою дивного, мерехтливого, сповненого надій і тривог життя волинян, їхнього світогляду, світосприймання і світовідчуття.

Критики зупиняються на тому, що "Лісова пісня" – то художнє вираження проблеми взаємодії людини і природи. Зокрема П.К.Волинський говорить: "Основний план зображення людини і природи поетеса знайшла в народній міфології, в народних уявленнях про зв'язки людського життя з життям фантастичних істот, що є художньо-міфологічним втіленням властивостей і проявів різних сил, об'єктів і явищ природи" [3:45].

Дійсно, найбільші колізії і драми в житті героїв твору так чи інакше обумовлені зв'язками з фантастичними лісовими істотами. І стосунки тут варіюють від теплих і дружніх до недобррозичливих, а то й ворожих, і дуже тісно пов'язані зі знанням та дотриманням обрядів.

Звернімося до "Лісової пісні". Єдиний, хто відчуває себе більш-менш затишно у взаємодії з лісовими істотами, – це дядько Лев. Чим же він відрізняється від інших героїв твору? Що саме забезпечує йому таке особливе

становище? Дядько Лев знає усі тонкощі спілкування з лісовими жителями. Він знайомий з усілякими ритуалами і ретельно їх виконує, своєчасно звертаючись до обрядових предметів та заклинань. Його не тільки не лякає зустріч з різною лісовою силою, він навіть не боїться мати її за сусіда, оскільки має намір поставити хижку в лісі. Така перспектива трохи бентежить племінника дядька Лева, Лукаша:

“Та як же будемо сидіти тут?
Таж люди кажуть – тут непевне місце...”
На що йому дядько Лев відповідає:
“То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтись;
де хрест покласти, де осіку вбити,
де просто тричі плюнути, та й годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
Терлич посадимо коло порога,
та й не приступиться ніяка сила...” [4:219].

З психоаналітичної точки зору дядько Лев мав би розглядатися як найбільш неблагополучний персонаж, оскільки він найчастіше звертається до ритуалів, а отже найбільше вдається до психологічного захисту. Натомість ми бачимо, що дядько Лев у порівнянні з іншими героями твору найбільш психологічно благополучна людина. Він відчуває меншу залежність від оточуючої дійсності, більш упевнений в собі, урівноважений. Це є свідченням того, що ритуал, який стає загальноприйнятим, несе в собі більше конструктивних моментів, ніж деструктивних. Коли його приймає ціла група, то він уже виступає не тільки дозволеним чи бажаним, а обов'язковим. Акцент дещо зміщується: більш негативні наслідки несе не те, що до ритуалу вдаються як до захисту, а ігнорування його дотримання. То вже не спотворення світу, а загальноприйняте його бачення.

Дядько Лев виступає взірцем народної мудрості. Він настільки добре і глибоко знає міфологію і настільки ретельно виконує обряди, що виникає думка про втілення в його образі архетипу “мудрого старця”. Найкраще підтвердження тому – поведінка у різних життєвих ситуаціях.

Так, наприклад, дядько Лев не тільки знає, що потрібно сказати у певну годину, йому відомо, що і не слід говорити, аби не накликати біди. Він дуже уважний і не використовує у розмові слів-табу. Саме тому він уникає називати своїм іменем Пропасницю -Трясовицю і лише вказує на неї:

“Поки дійдем, ще й тая нападе –
не тута споминаючи – цур-пек! –
а потім буде душу витрясати...” [4:235].

Коли ж хвороба у вигляді білої жіночої постаті все-таки з'являється перед дядьком Левом, він відганяє її за допомогою зілля та заговору:

“Се що за мара?
Ага! Вже знаю. Добре, що побачив...”

(Оговтавшись, виймає з кошеля якісь корінці та зілля і простягає назустріч марі, немов боронячись від неї. Вона трохи відступає. Він прочитує, замовляючи, дедалі все швидше).

Шіпле-дівиче,
Пропаснице-Трясавиче!
Иди ти собі на куп'я, на болота,
де люди не ходять, де кури не піють,
де мій глас не заходить.
Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кості не млоїти.
чорної крові не спивати,
віку не вкорочати.
Ось тобі полинь –
згинь, маро, згинь.”[4:236].

До заклинання дядько Лев звертається і тоді, коли його будять голоси у лісі:

“Га?... Що таке? Вже знов якась мара?
Цур-пек! Щезай!” [4:247].

Він знає управу на усіляку лісову істоту. Так Потерчатам він погрожує:

“Еге! То знаю ж я! То Потерчата!
Ну-ну, чекайте ж, приведу я взавтра
щеляток-ярчуків, то ще побачим,
хто тут заскавучить!” [4:249].

Та що там Потерчата, дядько Лев має намір поквитатися з самим Лісовиком:

“Ей, кодрло лісове! Така в вас правда!..
Ну, попаду ж і я Лісовика,
то вже не вирветься, – в пеньок дубовий
вщемлю те бородище-помелище,
то буде відати!” [4: 249].

Як бачимо, дядько Лев почуває себе рівним з лісовими істотами, він не тільки не боїться їх, а навіть сам погрожує їм.

Мати Лукаша і Килина, на відміну від дядька Лева, не засвоїли необхідну систему знань і в тогочасних умовах проживання є дезадаптованими особистостями. Це веде до включення інших захисних механізмів, в першу чергу заміщення. Саме лайка і прокльони "допомагають" жінкам зняти тягар негативних переживань.

У "Лісовій пісні" ми знаходимо чудові приклади народного бачення причин негараздів у житті Матері Лукаша і Килини. Жінки не знаються на тонкощах взаємодії з лісовими жителями, бояться їх і ненавидять. Тому і стосунки з цією силою у них складаються не так, як у дядька Лева. Порушуючи основні правила поведінки, вони самі на себе накликають біду.

Згадаймо ситуацію, коли попід хатою Лукаша з'являються і починають вештатися злидні. Мавка, чутлива до болю і страждань інших, кидається навперейми злидням і намагається перешкодити їм увійти до хати. Але Мавка для них не перепона. Злидні не зважають на неї. Єдиний, хто може впустити їх до хати, – це самі господарі. Злидні нетерпляче чекають, а тим часом Килина з матір'ю у сварці порушують заборону згадувати злі сили в домівці і тим самим відчиняють їм двері:

"Мати:

Який би чоловік з тобою вседів?

Бідо напрасна! що було – то з'їла

З дітиськами своїми, – он, сидять! –

Бодай так вас самих посіли злидні!

Килина:

Нехай того посядуть, хто їх кличе!" [4:285].

Після сказаного двері для злиднів відчинені, вони схоплюються і забігають у сіни.

Та не лише цей випадок, усе життя Килини і матері Лукаша після смерті дядька Лева може бути яскравим прикладом того, до яких негативних наслідків веде порушення ритуалів. Їхнє господарство занепало. Лісові сили заїздили їм коней, попусували корів і не тільки:

"Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,

а Потерчата збіжжя погноїли,

Пропасниця їх досі б'є за те,

Що озеро коноплями згидили" [4:282].

І як вирок звучить оте страшне: "Не буде їм добра тепер у лісі".

Коли зникає дотримання звичаїв, виконання ритуалів, в баченні волинян зникає єдність, гармонія людини і природи. Тож не дивно, що дядько Лев як утілення народної мудрості, і дуб як символ єднання людини і природи, у "Лісовій пісні" відходять разом.

Ритуал відігравав дуже важливе значення у житті людей у минулому. Він допомагав людям зберегти рівновагу у складних умовах невизначеності і повної залежності від оточуючого світу. Саме цю складну і таку важливу сторону життя волинян відобразила Леся Українка у "Лісовій пісні". Виступаючи тонким психоаналітиком, поетеса нам відкрила неповторний, дивовижний, вразливий світ людської душі.

Сьогодні вже ніхто не вірить в Мавку чи Лісовика. Рівень знань у сучасному суспільстві звільнив людину від повної залежності від природного середовища. Вона вже не змушена звертатися до образів фантастичних істот, щоб пояснити складні процеси, які відбуваються в оточуючому світі. Міфи і ритуали наших предків відживають і відходять назавжди. Сьогоднішнє покоління до них не тільки не звертається, а й часто їх не знає. Чим більше наша культура набуває рис кофігуративної, тим менше ритуал виконує роль загальноприйнятого регулятора поведінки, схвалюваного виду захисту. Більше того, поведінка, яка регулюється дотриманням ритуалу, виглядає застарілою, смішною і певним чином засуджується.

Від природного середовища ми в якійсь мірі звільнилися, але проблеми і тривоги залишилися, вони просто перемістилися в іншу сферу – сферу суспільних відносин. Людина, як і раніше, вдається до психологічного захисту, тільки сьогодні кожен створює власну систему захисних механізмів, кожен спотворює світ на свій лад.

А "Лісова пісня" залишається лише як згадка про такий рідний і такий уже далекий світ наших предків, світ, від якого ми відмовилися, і на заміну якому ще не створили кращого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т./ Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: НИ "Большая Российская Энциклопедия", 1998. – Т.2. – 720 с.
2. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения. – М.: Наука. – 1988. – 429 с.
3. Волинський П.К. Людина і природа. Єдність і суперечності. ("Лісова пісня" Лесі Українки) // Рад. літ-во. – 1978. - №1. – С. 42-55.
4. Українка Леся. Лірика. Драми/ Передм. Ф. Кислого, приміт. Н.Вишневської. – К.: Дніпро, 1986. – 415 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.01.2001 р.

Никончук Н.А. Защитные механизмы в сознании персонажей драмы Леси Украинки "Лесная песня" Леси Украинки.

В статье анализируются особенности мифологического сознания персонажей "Лесной песни".

Nykonchuk N.O. Mechanisms of Protecting in the Personages' Mythological Consciousness in the Drama "The Forest Song" by Lesya Ukraïnka.

The article deals with the peculiarities of mythological consciousness of personages in the drama "The Forest Song".